

Николай Проданов/N. Prodanov

МАЛКО ИЗВЕСТНИ БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЦИ
5. ВСЕВОЛОД НИКОЛАЕВ (1909–1987)

*Less known Bulgarian historians: 5. Vsevolod Nikolaev
(1909–1987)*

1. Биографични бележки. Всеволод Апостолов Николаев е роден през 1909 г. в Смоленск, Русия, от майка руския и баща българин. През 1919 г. семейството му идва в България. Николаев учи във френски колеж – Пловдивския колеж на асомпсионистите ”Св. Августин”, който завършва през 1929 г. В Пловдив той сменя вероизповеданието си – роден източноправославен, в католическото училище Николаев приема католицизма. През пролетта на 1937 г. той завършва Политико-дипломатическия отдел в Свободния университет в София.

През 1934 г. Николаев е назначен по препоръка на Иван Харизанов, Асен Златаров и Асен Хаджиолов за преводач в току-що откритата съветска легация в София. През 1935 г. този му трудов ангажимент е прекратен по неясни причини – според някои източници, защото е разкрит като полицейски сътрудник, който шпионира съветските дипломати. През 1937 г. служи в Трудовата повинност. След това е учител по история във френско-руската гимназия на В. П. Кузмина. През учебната 1938–1939 г. е учител по руски, френски, немски език и политическа икономика в Пловдивската духовна семинария. При пребиваването си в Пловдив Николаев създава много близки отношения с митрополит Кирил. През 1939 г. е уволнен дисциплинарно. Последователно работи като стажант-данъчен агент и домакин при италианското представителство за внос на кинофилми ”Сердика филм”. По това време е политически близък до Димитър Гичев – лидер на БЗНС ”Врабча 1”.

През 1941 г. Николаев заминава с българския униатски владика Иван Гаруфалов за Ватикана. Там, по ходатайство на Гаруфалов, Николаев започва да преподава български език и история на монасите-българи. Именно във Ватикана Николаев, според собствените му твърдения, защитава дисертация на тема ”Рим и България през вековете”. Към достоверността на последното твърдение могат да се изкажат сериозни резерви. Във Ватикана Николаев преподава и родния си руски език; покрай тази си работа той си прикача и званието ”извънреден професор”, с което се титулова до края на кариерата си (като винаги пропуска пояснението ”извънреден”).

През 1943 г., поради това че правителството в София отказва да осигури финансово преподаванията на Николаев във Ватикана, той се завръща в България. Мобилизиран е в Общовойсковата болница в Ботевград, където и посреща 9 септември 1944 г. До 1947 г. е без постоянна работа; опитва се да постъпи на дипломатическа служба. През 1947 г. е назначен по настояване на Тодор Павлов (току-що станал председател на БАН) за нещатен сътрудник в Института за българска история. Павлов е убеден, че по този начин прави услуга на руснаците, тъй като Николаев успява да го заблуди, че е сътрудник на съветското разузнаване.

Първоначалната служебна задача на Николаев е да доставя документи за българската история из Ватиканските архиви, което той не успява да изпълни. Независимо от това кариерата му се развива главоломно. От 1949 г. Николаев е главен уредник на института; от 1950 г. е ст. н. с. II ст.; от 1951 г. е ст. н. с. I ст. Той заема и други ръководни постове – председател на Секцията по византология и ориенталистика, председател на Комисията за латински извори за българската история, председател на Комисията за еврейски извори за българската история, член на научните съвети на Института за българска история и на Етнографския институт с музей. Николаев успява за кратко време да се наложи като един от най-силните фактори в системата на БАН. На три пъти – през 1948, 1951 и 1954 г. – той кандидатства за член-кореспондент на БАН, но не е избран. Един от най-близките му приятели е акад. Цветан Кристанов – директор на Института за клинична и обществена медицина и ръководител на Редакционно-издателския съвет на БАН.

През втората половина на 1949 г. Николаев е уволнен от Института за българска история по нареждане на Вълко Червенков, но през юли 1950 г. по ходатайство на Тодор Павлов е възстановен на работа.

През 1952 г. Николаев е арестуван от Държавна сигурност във връзка с подготовката на съдебното дело срещу католическите монаси. Обвинен е в шпионаж в полза на няколко западни разузнавателни служби. Обвинението не е доказано. Докато е в ареста, Николаев подписва декларация за сътрудничество на Държавна сигурност с псевдоним "Апостол". Впоследствие той изпълнява лоялно ангажиментите си спрямо политическата полиция. След освобождаването си от ареста Николаев отново е възстановен на работа в БАН.

В началото на 1957 г. Николаев е освободен окончателно от Академията заради фалшификация на официален документ. Реакцията му е твърде енергична – той дава БАН под съд за неправомерно уволнение. Впоследствие размисля и предпочита да не се яви на процеса. Още преди деня на делото, при една екскурзия в Северозападна България през април с. г., той преминава югославската граница и поема пътя на емигрантството. Държавна сигурност провежда мащабно разследване на бягството му, в хода на което са разпитани практически всички, познавали Николаев отблизо. През есента на 1957 г. Николаев е осъден задочно на десет години лишаване от свобода по чл. 275, ал. 1 и чл. 88, ал. 1 от Наказателния кодекс заради бягството си.

В чужбина първоначално той се установява в Белгия, при проф. Грегора. Там Николаев чете лекции в университетите в Лувен и Ганд. Към 1959 г. университетските му ангажименти са прекратени. През 1960 г. той напуска Белгия и след едномесечен престой в Италия заминава за САЩ. Там, по непотвърдени сведения, също се занимава с преподавателска работа. Умира в Ню Йорк на 30 юни 1987 г.¹

2. Всеволод Николаев — най-яркият случай на псевдоавторство в българската историческа наука. Още преди неговото бягство в чужбина сред колегите му се утвърждава мнението, че Николаев *не е същинския автор* на книгите, излезли под неговото име. За това, освен личните впечатления, съществуват множество доказателства.

Николаев не е професионално подготвен специалист-медиавист – нито в историческо, нито във филологическо отношение. Необходимите исторически знания и умения Николаев не е можел да получи нито в Пловдивския колеж, нито в Свободния университет. Според свидетелства на учители, преподавали в колежа, там българска история се е изучавала в съкратен вид, значително по-малко, отколкото в обикновените български училища. Подобно е било положението и с гръцката и римска литература². При провеждането на следствието през 1957 г, след бягството на Николаев, в Държавна сигурност е разпитан и Иван Дуйчев. Той авторитетно твърди, че Николаев не познава гръцки език изобщо; знанието му на латински е несигурно и любителско³. Според Димитър Косев – тогава директор на Института по българска история – Николаев не знае гръцки и турски език и използва преводачи, на които се плаща с пари на Академията⁴. Потвърждение за това твърдение е едно писмо на Николаев, запазено в следственото му дело. То е до Косев с дата 24 юли 1950 г., изпратено е във връзка с написването на книгата *“Феодални отношения в покорената от Византия България, отразени в писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ Български”*, издадена през 1951 г. В него Николаев иска да му бъде предоставен специалист филолог-гръцист за три месеца, за да прегледа гръцки и латински текстове за нуждите на книгата, с оглед точен превод и филологически анализ⁵. Това писмо има стойност на самопризнание от страна на Николаев за това, че той не владее средногръцки език на професионално равнище.

Въпреки че в Свободния университет са преподавали видни български историци – Васил Златарски, Петър Ников, Иван Панайотов – на студентите там не е давана практически никаква историческа подготовка в сферата на Средновековието. Присъствието на имена като Златарски и Ников не бива да ни заблуждава. В Свободния университет те не четат лекции по средновековна история; категоричният акцент в учебната програма е върху новата история. В запазената университетска диплома на Николаев присъстват следните изучавани от него исторически предмети: *Дипломатическа история на Европа* – оценка среден; *Дипломатическа история на България и Балканския полуостров* – оценка добър; *Най-нова политическа и социална история на Балканския полуостров* – оценка добър⁶.

В споменатото висше училище преподава и Михаил Попруженко⁷, когото Николаев нарича “моят учител”⁸. Не е ясно точно в коя област на знанието

Попруженко е "учител" на Николаев, тъй като в Свободния университет той не преподава история, а славянска литература, култура и религия и води часове по руски език за напреднали⁹. Демонстрираното отношение на Николаев към Попруженко е по-скоро поза, стремеж да обвърже името си с това на един етнически руснак-славянофил – сравнително популярен в България медиавист – при това вече починал и следователно лишен от възможността да възстанови историческата истина за познанствата и приятелствата си. Тази констатация може да бъде подкрепена с един наглед дребен, но според мен показателен факт.

В първата си книга Николаев твърди следното: "Неговият [на Попруженко - б. м. Н. П.] прекрасен труд "Синодик на цар Борил" ни е бил също така от голяма полза"¹⁰. Тридесетина страници по-нататък той изразява съмнения в историческата достоверност на прозвището *Белгун*, отнасящо се до цар Иван Асен¹¹. Информацията за прякора Николаев взема от "История на българите" на Иречек, който от своя страна се позовава на неиздаден ръкописен документ, притежание на Марин Дринов. Николаев се съмнява в съществуването на такъв документ, а оттам и в съществуването на прозвището. Този много важен документ от нашето Средновековие обаче съществува реално; във времето, когато Иречек пише своята история той действително е притежание на Дринов и не е публикуван; впоследствие обаче е издаден. Става дума за *Дриновия препис на Борилския синодик*, публикуван и коментиран от Попруженко точно в книгата, която според твърдението на Николаев му е била едва ли не "настолна" при написването на неговото съчинение. В книгата на Попруженко прозвището *Белгун* присъства съвсем реално¹². Следователно Николаев не си е направил труда дори да прочете внимателно труда на своя "учител"; той не знае съществени факти по проблема, по който се опитва да пише. Твърдението на Николаев за неговия "учител" Попруженко не може да се характеризира по друг начин, освен като дребнави машинации на един некомпетентен, но изключително амбициозен човек.

А амбициите му действително са много големи. Характерното е, че Николаев се стреми да направи кариера в БАН, а не в Университета. За един човек, който вече е бил преподавател, като че ли е по-естествен втория вариант. Но Николаев настойчиво се бори за званието член-кореспондент на БАН, а не за реално професорско място. Тази специфика може да се обясни с изключителния нюх на Николаев към актуалната обществено-политическа и културна конюктура. След 1948 г. изразен стремеж на новите управници е да се постави Историко-филологическият факултет на второстепенно място в системата на българската историческа наука. "Повелята на деня" е Университетът да бъде принизен до равнището на едно наистина "висше", но само "училище", а първенстващото място в изследователската сфера по съветски модел да заеме Институтът за българска история при БАН.

Очевидната липса на професионална компетентност Николаев се опитва да компенсира чрез покровителството на "силните на деня". Всички български историци, които си припомнят онова време, са склонни да обясняват издигането на

Николаев с обстоятелството, че той е установил много близки отношения с акад. Тодор Павлов и с акад. Цветан Кристанов. Запазени са множество свидетелства за покровителството, което двамата оказват на Николаев. Той неотклонно е поддържан от Т. Павлов. Книгите му са отпечатвани в Издателството на БАН, т.е. със санкцията на Кристанов. При обсъждането през 1954 г. на първия том от научно-популярната история на България, Кристанов подкрепя казаното преди това от Николаев, използвайки на места дори същите фрази. Страничният наблюдател може да остане с впечатлението, че двамата са се уговарили предварително, или че дори Николаев е писал изказването на Кристанов¹³. Никой досега не е разсъждавал за естеството на тези толкова близки отношения между тримата. Донякъде те вероятно имат личен характер – Николаев нашироко е разпространявал мълвата, че преди 9 септември 1944 г. е помогнал за освобождаването на Тодор Павлов от лагера "Гонда вода". От друга страна, Кристанов е последният човек, с който Николаев общува, преди да премине границата. По-съществен е обаче партийно-политическия момент – просъветски настроените Павлов и Кристанов подкрепят един от "съветските хора" в българската историческа наука. След преврата от 1944 г., хората, на които руснаците могат да имат пълно доверие сред средите на българските историци, не са много. Практически всички авторитетни изследователи в областта на историята са учили или започнали кариерата си в буржоазна България; сред емигрантските среди в СССР не успява да се формира дори един успешен професионален историк, който след завръщането си в родината да заеме ръководни постове (както се получава в други обществени сфери – напр. в армията); българската историческа наука като цяло не подкрепя крайните съветски концепции за нашата история – напр. тезите на съветския професор Державин, че [пра]българите нямат никаква роля в създаването на българската държава. Авантюрист с тъмно минало като Николаев по принцип подлежи на контрол и по тази причина е удобен за изпълнение на всякакви поръчки. И той изпълнява поръчки – именно Николаев е човекът, който става известен с крайното си отрицание на [пра]българския характер на Мадарския конник. От друга страна, Николаев упорито се опитва да се измъкне от контрола на своите покровители – стреми се да отвоюва самостоятелни позиции; играе ролята на "човек на руснаците" само доколкото това е изгодно за него.

Част от "старата гвардия" в българската историческа наука по неясни съображения също поддържа възпитаника на Свободния университет. "В. Николаев имаше обаче покровителството <...> и на мнозина от по-старото поколение, които виждаха в лицето на Николаев човек, който принадлежи към техните кръгове" – пише в спомените си Веселин Хаджиниколов¹⁴. При внимателно вглеждане в документите тези личности могат да бъдат идентифицирани. На преден план са академиците Димитър Дечев, Гаврил Кацаров и Стоян Романски. Кръгът от доброжелатели на Николаев ясно е очертан в негово писмо до Михаил Арнаудов от 12 септември 1950 г. В него подателят пише за "нашия председател" (явно Тодор

Павлов), който се бил върнал от Мариенбад със закрепено здраве. Споменава и "дядо" Романски, "дядо" Кацаров, проф. Дечев. Явен е стремежът да се демонстрира близост със споменатите учени¹⁵. Николаев не пропуска да възхвали и самия Арнаудов, говорейки за неговата "богата и щедра душа"¹⁶.

Показателно е, че още с първия публикуван от Николаев материал с историческо съдържание – кратка статия, отпечатана в италианско списание¹⁷ – се прави твърде успешен опит за присвояване на чужди заслуги. Той разказва за свои издирвания във градските архиви на Венеция и в архива на Конгрегацията за разпространение на вярата; цитира доклад на венецианския посланик при папата – Пиетро Морсениго – до венецианския дож от 28 юли 1674 г. В него става дума за смъртта на Петър Парчевич в Рим, но не се указва конкретното място, където е погребан българинът. Въпреки това, основното внушение на статията е, че именно благодарение усилията на автора научната общественост е получила достоверна информация за гроба на Парчевич в италианската столица.

Всъщност реалната ситуация с откриването на гроба е малко по-различна, отколкото я представя Николаев. Още от известния труд на Юлиан Пеячевич се знае, че Парчевич умира в Рим на 23 юли 1674 г. До 1942 г. обаче не е известно точното място, където той е погребан. Заслугата за неговото откритие е на българския католик Фортунат Бакалски – монах от ордена на капуцините в Рим. Той се досеща да прегледа старите регистри на енорийската черква "Сант Андреа Делле Фратте" в италианската столица, в чиято енория се намира сградата на Конгрегацията за разпространение на вярата. В тях Бакалски открива текст, удостоверяващ че Парчевич е погребан в тази църква – в свободната гробница на изчезналия вече род на Джовани Батиста Валтротти. За своето откритие монахът известява чрез българската преса и публикува открития документ¹⁸.

Николаев бързо схваща големите потенциални възможности, които разкрива лично за него бързото използване на тази информация. В началото на 1943 г., след като е прегледал някои венециански и римски архиви с цел да създаде впечатление за предварителна изследователска работа и използвайки своето официално положение като преподавател във Ватикана, той успява да се сдобие с разрешение за разкриване гробницата на рода Валтротти. Българският вестник "Зора" съобщава, че на 10 февруари 1943 г. в присъствието на пълномощния министър в Рим – д-р Дечко Караджов, други български дипломати, представители на живеещите в италианската столица българи и официален пълномощник на Ватикана – монсеньор Паоло Паниалардо, гробницата е разкрита под ръководството на Николаев. В един от намиращите се там дървени ковчези са открити останки от официалното облекло на католически епископ, както и късчета от епископски жезъл. Намереното не е категорично доказателство, че именно в тази гробница е погребан Парчевич. Въпреки това, Николаев тълкува "разкопките" като изцяло успешни и прави необходимото за разгласяването на тезата, че именно той е същинският откривател на гроба на заслужилия българин.

Някои от присъствалите на разкриването на гробницата българи са настроени обаче твърде песимистично. Един от тях разказва след години: "Когато се пръсна вестта за откриването на гроба на Парчевич, неколцина българи намиращи се в Рим предприехме доста щателни издирвания с помощта и на компетентни научни и духовни власти. Вдигнати бяха плочите и открити гробовете, но никакви положителни от останките на Парчевич не се оказаха налице. Възможно е дори костите на Парчевич да не са били оставени там, а след време да са били пренесени в някаква обща костница <...>"¹⁹.

Споменатата дописка на "Зора" е препечатана от католическия вестник "Истина", заедно с кратка добавка на отец Бакалски. Той спазва добрия тон; пожелава успех на Николаев, но изрично подчертава – "проф. Всеволод Николаев е направил въз основа на публикувания в "Истина" документ разкопките, които аз поради липса на средства и време не можах да направя."²⁰ С тази бележка монахът ясно показва кой трябва да бъде смятан за истински откривател на гроба на Парчевич. По ирония на съдбата отец Бакалски е арестуван през 1952 г. по същото дело, по което е задържан и Николаев. Монахът обаче не излиза жив от ареста – убит е в хода на следствието²¹.

Оставям настрана въпроса дали действително Парчевич е погребан в споменатата римска църква; това в конкретния случай не е толкова съществено. Важното е, че години по-късно, при неуспешното си явяване на конкурса за член-кореспондент на БАН през 1951 г. Николаев *присвоява* откритието на Бакалски. В рецензията, писана от акад. Димитър Дечев се казва следното: "Въз основа на предприетите от него [Николаев – б. м. Н. П.] разкопки в римската църква S. Andrea delle Fratte се установява, че Парчевич е бил погребан там, и то в гробницата на семейството De Valtratis."²²

По-сетнешното историописно творчество на Николаев се състои от две сравнително добре обособени части – от една страна монографии и студии²³, от друга – публикации на документи²⁴.

Първата група от книги, носещи името на Николаев, могат да се характеризират като резултат от прикрито съавторство на няколко равнища, в което собствените заслуги на Николаев е почти невъзможно да се диференцират. При следствието от 1957 г., колегите му обясняват, че след завръщането си от Ватикана в България, Николаев открива "бюро" за научни изследвания по подобие на съществуващите в Западна Европа, в които се пишат научни материали за богаташи. Той събира неколцина бедни студенти и те срещу заплащане му правят преводи и компилират от чужди трудове²⁵. Според мнението на проф. Йордан Иванов, напр. книгата "*Потеклото на Асеновци и етническият характер на основаната от тях държава*" е една обикновена компилация от вече публикувани материали²⁶. Иван Дуйчев също твърди, че Николаев работи с помощта на един или повече "секретари" – помощници, които му подготвят всичко необходимо. Последните коригират съчиненията му и в езиково отношение, защото той не пише и не говори правилен български език²⁷.

Работата на "секретарите" може да се приеме за първо ниво на скрито съавторство. Има обаче още едно ниво – това на редакторите. Почти всички книги на Николаев, които той предлага за печат в Издателството на БАН, първоначално са отхвърляни заради техния изключително "суров" вид. И това не бива да ни учудва, след като те са "писани" от аматьори. След съществена редакторска намеса обаче, книгите все пак са издавани. Характерен пример е съчинението *"Славянобългарският фактор в християнизацията на Киевска Русия"*, издадено от БАН през 1949 г. Първоначално Историко-филологическият клон на БАН не е съгласен то да се публикува. Мнението на Историческия институт също е негативно. Обаче Николаев реагира светкавично – насрочено е повторно заседание, на което присъства Тодор Павлов. Председателят на БАН налага книгата да се отпечата, разбира се, след известна редакция²⁸. Редакторската намеса при книгите на Николаев по правило е значително над обичайната и по същество представлява дообработка на суровия текст.

Плагиатският характер на втората част от "творчеството" на Николаев – извороведската – е сравнително по-видим и поддаващ се на по-лесно доказване.

Първата работа на Николаев с извороведски характер излиза през 1947 г. Това е документална публикация с първи превод на български език на важното за нашата история съчинение на Жофруа дьо Вилардуен²⁹. Изданието е снабдено и с обширен увод, засягащ някои по-обща проблеми около хрониката.

Отзивите за това съчинение на Николаев са общо взето положителни. В предговора на книгата, писан от Тодор Павлов, се цитира част от издателската рецензия на проф. Андре Жирар – "Професор Всеволод Николаев е вещ познавач на тази епоха от историята и неговата компетентност му е дала възможност да разработи един труд, в който е вложил отличните си познания на всички нюанси на френския език въобще и на старофренския в частност."³⁰

Няколко години по-късно обширна рецензия публикува Борислав Примов³¹. Той е много критичен по отношение тълкуванията, които прави Николаев за самата хроника и Четвъртия кръстоносен поход. Разминаванията на двамата са най-вече по въпроса за достоверността на информацията, която дава Вилардуен. Николаев е настроен критично, докато Примов е склонен да вярва на хрониката. По отношение на самия превод рецензентът няма бележки и по принцип го одобрява.

Всъщност въпросът, който ме занимава, е именно преводът и по-точно идентификацията на същинския преводач. Още през 50-те години тръгват слухове, че преводът не е дело на Николаев. Мълвата е подкрепена от липсата на каквито и да било положителни данни, че Николаев владее старофренски език до степен да преведе този дълъг и сложен текст. Ако тръгнем по тази линия на размисления, са възможни два варианта – условно "мек" и "твърд".

"Мекият вариант" е преводът да е направен от Николаев или от някой друг, но не както твърди той от старофренското издание на Едмонд Фарал, а от някое от изданията на съвременни езици. Самият Николаев в своя предговор споменава за изданията на съвременен френски, а също и за издания на съвременен италиански –

два езика, които той владее добре. При следствието срещу Николаев през 1957 г. именно този вариант е възприет от офицерите от Държавна сигурност. Според резултатите от проучванията, основаващи се на разпити на множество колеги на Николаев, преводът на Вилардуен е от съвременен френски език. Той е извършен от неколцина "колежани" срещу заплащане. Поради това преводът е изпъстрен със съществени грешки, напр. множество неправилно обяснени топоними³².

"Твърдият вариант" е някой друг професионален български историк да е направил превода от старофренски, а Николаев само да е написал уводните думи. Последните явно принадлежат на перото на Николаев, защото съдържат буквални заемки от книгата "Потеклото на Асеневици..." от 1944 г.

Категоричният анализ на първия вариант може да се извърши само от езиковед с отлични познания по старофренски и съвременен френски език. Ако приемем за вероятен другия вариант, първият евентуален историк, за когото може да се предположи, че е истинският преводач, е Борислав Примов. Неговото добро познаване на старофренски език е във от съмнение. Освен това той публикува непосредствено след Николаев обширно изследване върху хрониката на Жофроя дьо Вилардуен³³, което означава, че и Примов е правил превод на български език в края на 40-те години. В своето съчинение той използва същото старофренско издание на Фарал, за което и Николаев твърди, че е ползвал. Въпреки че текста на Примов значително се отличава от този на Николаев по своя жанр – едното е изследователска монография, а другото е документална публикация – в него на доста места има обширни цитати от Вилардуен, което ми дава възможност да сравня двата превода. По-надолу давам паралелни откъси от двата превода, разчленени на общоприетите параграфи.

§ 93

<i>НИКОЛАЕВ – с. 131</i>	<i>ПРИМОВ – с. 44</i>
Той ще постави цялата империя на Романия в послушание на Рим, от който по-рано тя се бе откъснала.	... да постави цялата Византийска империя в подчинение на Рим, от който тя била отделена.

§ 202

<i>НИКОЛАЕВ – с. 183</i>	<i>ПРИМОВ – с. 66</i>
... Иоанис, който беше крал на Влахия и на България. И този Иоанис беше един влах, който се бе надигнал срещу баща му и чичо му; и той им бе водил война в продължение на двадесет години и	... Иоханис, цар на Влахия и България. Този Иоханис беше влах, който беше въстанал срещу неговия баща и срещу неговия чичо; той беше воювал срещу тях двадесет години и беше завладял от тях от тях толкова земя, щото

бе завладял толкова много тяхна земя, че бе станал един богат [могъщ] крал. И знайте, че малко оставаше да му задигне приблизително половината от тази тук страна на ръкава Свети Георги, към запад. Той не се подчини нито на волята му, нито на благоволенieto му.

беше станал могъщ владетел. Знайте, че от тази страна на пролива Свети Георги, откъм запад, малко оставаше да превземе половината. Той именно не дойде да се подчини на волята и милостта на императора.

§ 223

<i>НИКОЛАЕВ – с. 195</i>	<i>ПРИМОВ – с. 45</i>
... бароните от войската и дождът на Венеция се събраха на съвещание. И там присъстваха владците и цялото духовенство. Цялото духовенство бе съгласно върху това, а онези, които имаха власт от папата, посочиха на бароните и на поклонниците, че оня, който извърши такова едно убийство, няма право да владее земя...	... бароните от войската и дождът на Венеция се събраха на съвещание; епископите и цялото духовенство присъстваха. Цялото духовенство беше съгласно (и всички, които имаха власт от страна на папата, показаха на бароните и на кръстоносците), че този, който е извършил такова убийство няма право да владее земята...

§ 224

<i>НИКОЛАЕВ – с. 195</i>	<i>ПРИМОВ – с. 45</i>
"Ето защо ние ви казваме, заяви духовенството, че битката е права и справедлива. И ако вие имате честно намерение да завладеете земята и да е подчините на Рим, всички онези, които ще загинат там [в боя] изповядани, ще получат опрощението, което папата ви е дарил". Знайте, че това нещо бе голямо насърчение за бароните и за поклонниците.	"Затова ние ви казваме, заявиха духовниците, че нападението е справедливо и оправдано; ако имате доброто намерение да завладеете земята и да я подчините на Рим, вие ще получите обещаната от папата индулгенция (опрощаване), всички, които загинете изповядани. Знайте, че това беше голямо окуражаване за бароните и кръстоносците.

§ 276

ПРИМОВ – с. 62	ПРИМОВ – с. 62
И ако благоволите, нека да тръгнем срещу Иоанис, който е крал на Влахия и на България, [и] който несправедливо държи една голяма част от земята.	... да се отправим, ако желаете, срещу Иоханис, царя на Влахия и България, който несправедливо владее една голяма част от земята.

§ 301

НИКОЛАЕВ – с. 235	ПРИМОВ – с. 72
... освен един грък благородник, когото наричаха Азгурът. И той не поиска да дойде под негова заповед, тъй като беше заграбил Коринт и Напл – два града между най-силните под небето, разположени на морето. И тоя не пожела да дойде под волята на маркиза, а започна да воюва с него, и много хора минаха на негова страна.	... един виден грък, който се казваше Ласгюр, отказа да се подчини на маркиз Бонифаций Монфератски, той беше задържал градовете Коринт и Навплия, два морски града най-силни под небето... Той започна война срещу маркиза и голяма част от гърците застана на негова страна.

§ 311

НИКОЛАЕВ – с. 239	ПРИМОВ – с. 72
По онова време Рение дьо Три тръгна от Цариград и отиде към Пловдив, който император Балдуин му бе дал; и той отведе със себе си около сто и двадесет рицари твърде добри хора. И толкова язди от едно място до друго, че отмина Одрин и стигна в Пловдив. И хората от страната го приеха и признаха за техен господар и му направиха твърде добър прием; а те имаха голяма нужда от помощ, тъй като Иоанс, кралят на Влахия ги бе много притиснал с война. И той ги подпомогна твърде добре, и завзе голяма част от земята, и повечето [от хората], които бяха на страната на Иоан се обърнаха към него.	Рение от Трит замина от Константинопол и се отправи към Филипопол, който император Балдуин му беше дал. Той изведе със себе си 120 рицари, много добри хора; той езди, премина през Адрианопол и стигна до Филипопол. Жителите на страната го приеха на драго сърце и му се подчиниха като на свой сеньор, защото Иоханис, кралят на Влахия, воюваше ожесточено с тях. Той ги много добре подпомогна и зае голяма част от земята; повече от тези, които бяха на страната на Иоханис, се отбърнаха от него.

Резултатът от сравнението е еднозначен – явно пред нас са два различни превода. В превода, приписван на Николаев, съществуват някои елементи на популяризация – напр. Пловдив е споменат със съвременното му име, а не със средновековното, което стои в оригинала на дьо Вилардуен. Тази особеност може да се обясни с някои фрагменти от предговора на Тодор Павлов, имащи директивен характер. Там той говори, че преводът на хрониката трябва да се направи достойно на "целия наш народ".

Категоричният извод е, че преводът в книгата на Николаев не е на Примов. За такова заключение помага и анализът на конкретните факти около биографията на Примов. Книгата на Николаев е публикувана през 1947 г., следователно преводът е правен през 1945–1946 г. В тези години "черните облаци" над главата на Примов все още не са се сгъстили дотолкова, че да има възможност той да бъде изнудван. В списъка на литературата, обявена за изземване според XII постановление на Министерския съвет от 6 октомври 1944 г. е включена и една негова книга – *"Македония в историята на българския народ"*³⁴. Това е верен показател за недоверието на новата власт спрямо него. Но Примов в тези години все още продължава да бъде преподавател в Историко-филологическия факултет и въпросът за уволнението му не е поставен.

Остава да преценим основателността на конкретните слухове от края на 40-те години на XX век. Веселин Хаджиниколов си спомня: "По онова време се говореше настойчиво, че преводът на спомените на Жофруа дьо Вилардуен, издадени от Николаев, били преведени от старофренски от Ив. Дуйчев."³⁵ Множество косвени данни потвърждават този слух.

Първо. През втората половина на 40-те години Дуйчев е безспорно най-квалифицираният български медиавист-изворовед. Завършил Софийския университет през 1932 г., той специализира със стипендия "Марин Дринов" в Рим, където защитава докторска дисертация. Негов наставник там е прекият ученик на Крумбахер – проф. Силвио Меркати. Междувременно Дуйчев завършва и престижната Ватиканска школа по архивистика и палеография. Оттогава датира и неговата пристрастеност към документалните издания на исторически извори, която ще го владее до края на живота му.

Второ. След 1944 г. Дуйчев е сред най-тежко репресираните по политически причини (след Филов и Арнаудов) български историци. На пръв поглед за това липсват сериозни причини. Има обаче факти, които в очите на новите власти в България след 1944 г. изглеждат тежки провинения – по време на Втората световна война Дуйчев е бил член на представителството на българското правителство в Егейска Македония³⁶; издал е през 1941 г. книгата *"Македония в българската история"*, която е обявена за националистическа; участвал е в редакционния комитет на списанието за култура "Италия", стоящо на официалните позиции на режима в Рим; бил е сред редовните сътрудници на в-к "Устрем" (1943–1944), издаван за военнослужещите от I български корпус в Сърбия. Дуйчев е уволнен от Универси-

тата през 1945 г. и до 1948 г. е без възможности за професионална реализация. За да издържа семейството си той работи по строежи³⁷, като преводач и коректор при Славчо Атанасов – редактор-стопанин на библиотеката ”Златни зърна”³⁸. Тежката жизнена ситуация вероятно прави Дуйчев склонен към някои компромиси.

Трето. Съществено обстоятелство е и че общият светоглед на Дуйчев го предразполага към компромиси – той е толстоист³⁹. Той е сред най-редовните сътрудници на най-известния толстоистки вестник в България – ”Свобода” (1923-1935). Васил Гюзелев пише следното по повод увлечението на Дуйчев по идеите на толстоизма: ”Попаднал под влиянието на ширещия се у нас през 20-те и 30-те години на ХХ в. толстоизъм, Иван Дуйчев бе придобил от веруюто на това своеобразно и типично славянско в своята същина учение други качества: благост на характера, търпимост спрямо другите и тяхното мнение и пословично непротивене на злото и враговете си (в техните очи тези негови качества го правеха особено уязвим), а всъщност те бяха калили и облагородили неговия дух.”⁴⁰

Привичката на Дуйчев за непротивене на злото го прави ”жертва” и преди 1944 г. През 1936 г. той се връща в България с докторска степен и с достатъчно научен авторитет, който да му позволи веднага да се хабилитира в Историко-филологическия факултет на Университета – така както са започнали преподавателската си кариера неговите предходници Петър Ников и Петър Мутафчиев. Това обаче не се случва – в периода 1936–1939 г. той е само асистент във факултета. Причината за това задържане в кариерата на Дуйчев изяснява Александър Бурмов в едно свое писмо от 1940 г. Разсъждавайки по въпроса, че младите историци се налага да бъдат ”нахакани”, за да пробият в научната общност, Бурмов отбелязва: ”Вземете случая с г-н Дуйчев. Цели две или три години му прави г. Ников мизерии, а докато стане доцент – побеля му главата.”⁴¹ Петър Ников има практическата възможност да прави спънки на Дуйчев – от смъртта на Златарски през 1935 г. до собствената си кончина през есента на 1938 г. именно той е ръководител на катедрата по българска история в Софийския университет⁴². Липсват сведения самият Дуйчев да е предизвикал такова отношение към себе си – той се държи с необходимото уважение към Ников⁴³. Отношението на възрастния професор към начинаещия учен в годините на специализацията му в Рим е благосклонно⁴⁴; по-късно обаче вероятно се променя. Като отчитам някои личностни качества на Ников, смятам, че в конкретния случай може да се доверим на Бурмов – Дуйчев се хабилитира чак през 1939 г.

Четвърто. Съществено обстоятелство с оглед разглеждания въпрос е и това, че в своето издание на преписката на папа Инокентий III с цар Калоян (излязло през 1942 г.) Дуйчев многократно използва хрониката на дьо Вилардуен. Следователно той е имал още преди 9 септември 1944 г. пълен, или по-скоро частичен, превод на български език на този текст.

Пето. Заслужава внимание един спомен на Василка Тъпкова-Заимова от времето, когато е била млад сътрудник на Института по българска история: ”Понеже няхмахме секретарка, нито машинописка, а аз бях най-младата той [Вс. Николаев-

б.м. Н. П.] ми нареди да седна пред пишещата машина и ми издиктува едно писмо до Ив. Дуйчев, с което му се известяваше, че се привлича като сътрудник към института.”⁴⁵ По-късно Дуйчев се отнася към назначението си в института като към ”избавление от неволите и направено му висше благодеяние.”⁴⁶ Разбира се, това благодеяние не е можело да се реализира по еднолично решение на Николаев, въпреки поста му на ”главен уредник” в Института. Без всяко съмнение, назначението на Дуйчев е дело на тогавашния председател на БАН Тодор Павлов. Също без съмнение обаче, някой е ходатайствал пред него за назначаването на Дуйчев. Най-вероятният застъпник е Николаев – напълно логично е в такъв случай именно той да материализира волята на председателя на Академията, като извести Дуйчев за взетото решение, подчертавайки по този начин и собствената си заслуга. Това обстоятелство е потвърдено и при следствието от 1957 г. В показанията си пред Държавна сигурност един от близките приятели на Николаев – Христофор Клопов – твърди, че Николаев е помогнал на Дуйчев да бъде назначен в Института по българска история⁴⁷.

Подобни жестове не са характерни за Николаев; по-скоро той връща направена му сериозна услуга. В този смисъл става обяснимо и неговото поведение няколко месеца по-рано – на Първото национално съвещание на историците в България от 1948 г. Съдържанието на Николаевото изказване на този форум няма случаен характер – напротив, то очертава някои основни приоритета, които той по-късно последователно ще следва. На съвещанието Николаев твърде изненадващо защитава Иван Дуйчев от нападките, че е ”фашистки историк”. Този фрагмент от изказването му също *не може да бъде случаен*, още повече, че никой друг от присъстващите не си го позволява. Тъй като пряката защита на Дуйчев е невъзможна, Николаев го прави чрез сравнение с професионалната кариера на Александър Бурмов. Последният преди 1944 г. е работил в Радио София, бил е стипендиант във Виена и е бил доцент в ”германо-българския фашистки университет в Скопие”⁴⁸. По логиката на властниците от края на 40-те години, това са сериозни прегрешения. Защиатайки Дуйчев, Николаев от 1948 г. си спечелва открит недоброжелател в лицето на Бурмов.

Разбира се, за Дуйчев е било ясно кой е човекът взел същинското решение за неговата съдба. И по-късно на него му се налага да се обръща за съдействие към Тодор Павлов – напр. през 1959 г., когато на Дуйчев упорито е отказвана командировка в Полша във връзка с обсъждане на *Енциклопедия на славянските древности* той иска помощ именно от председателя на БАН⁴⁹.

Всички изброени обстоятелства, макар че не доказват еднозначно, демонстрират голямата вероятност именно Дуйчев да е направил превода от старофренски език на хрониката на Жофруа дьо Вилардуен и да се е съгласил той да бъде публикуван под чуждо име. Това предположение косвено се подкрепя и от някои други документи на МВР. Според донесение на секретния сътрудник на Държавна сигурност ”Алберт” (неидентифициран), Николаев е използвал Дуйчев за научната

си работа. От сведения на техни колеги, Дуйчев, както и други специалисти са превеждали текстове от чужди езици за нуждите на Николаевите книги⁵⁰.

След публикацията на този превод Николаев няколко години стои настрана от извороведската работа и се връща към нея през 1951 г. – издава един берат на султан Селим III от 1796 г., открит от него във Варненския музей⁵¹. Върху тази работа на Николаев има публикувани две обстояйни негативни рецензии⁵². Ще отбележа само, че и двамата рецензенти обръщат внимание на факта, че Николаев е използвал чужд и то несполучлив превод – на Васил Шанов. Както поради това обстоятелство, така и вследствие некомпетентност в областта на османотурската история Николаев допуска груби грешки и неоснователни изводи в този материал.

От 1952 г. Николаев се занимава с превод и коментари върху едно пространно съчинение на французина Пиер Белон, посетил Османската империя през XVI век – *"Наблюдения на множество редки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други чужди страни"*.

За пръв път в българската историческа литература внимание на Белон обръща Богдан Филев⁵³. Той изрично акцентира на написаното от французина за златните мини при Сидерокапса – въпрос, на който най-подробно се спира и Николаев. Във всичките си публикации обаче Николаев само веднъж цитира въпросната статия на Филев, като по този начин от една страна спазва неписаното тогава правило да не се споменават името и научните приноси на бившия министър-председател, а от друга – фактически присвоява първооткривателството на един важен извор за историята на Балканите и България.

На пътеписните бележки на Пиер Белон Николаев посвещава три работи⁵⁴. Най-ранната му статия от 1952 г. представлява превод на отделни пасажии от пътеписа, придружен с елементарни коментари. Изрично е заявено, че преводите са направени от френското издание на Белон (1555 г.). Втората работа се отличава от първата единствено по своя обем, но не и по качествата си. Определението "изследване", дадено значително по-късно от Стефан Андреев и Елена Грозданова⁵⁵ за този текст на Николаев ми се струва неточно. Той всъщност представлява **преказ**, придружен с много големи цитати от Белон, приведени в превод и в оригинал. Съдържанието на текста се разминава със заглавието, тъй като се повествува само за мините в Сидерокапса. По въпроса за минералите, споменати от Белон, Николаев ползва консултациите на известния български специалист в тази област акад. Страшимир Димитров. Всъщност тези два материала върху Белон имат по-скоро подготвителен характер – най-вероятно целта е да създадат у научната общност впечатлението за един развиващ се у Николаев творчески преводачески и интерпретационен процес, крайният резултат от който ще представлява изданието на пълния текст на Пиер Белон. В заключителните страници на споменатата втора публикация, Николаев информира, че подготвя заедно с акад. Кристанов цялостна публикация на първата и втората книга от *Наблюденията...*

Изданието в едно добро за времето си полиграфическо оформление се появява през 1953 г. Декларираното предварително участие на Кристанов се изчерпва с написването на уводни думи, в които не е казано нищо съществено. Николаев официално признава участието в съставянето на коментарите на академиките Иван Буреш, Димитър Дечев, Страшимир Димитров, Борис Стефанов и минния инженер Георги Коняров – автор до този момент на изследвания върху старата металургия по българските земи. При такова широко съавторство единственият ясен принос на Николаев остава превода. Липсват преки доказателства, че той не е дело на Николаев. Съществува обаче едно обстоятелство, което може да бъде интерпретирано като косвено доказателство, че преводът не е негов.

Преводите в публикацията от 1952 г. и в пълното издание от 1953 г. се различават. Ще приведа няколко примера.

<i>Статия от 1952 г.</i>	<i>Пълно издание от 1953 г.</i>
Има седем ручея, които въртят колелата и духалата при минните пещи. (с. 72)	Има седем ручеи, които въртят гореканните колела. (с. 137)
Тя е разположена в Македония, близо до Сърбия. Ние мислим, че това е същото място, за което Диодор е писал, че Филип, бащата на Александър Велики, пръв накарал да се излеят златни филипинки, след като Кренидас бил намерил мините и започнал да ги експлоатира, като добавя, че от това време те всяка година давали по 1000 таланта злато, а дори и много повече. (с. 72)	Сидерокапса е разположена в Македония, близо до Сърбия. Аз мисля, че това е същото място, където според Диодор, Филип, бащата на Александър Велики накарал най-напред да се излеят златни филипинки, след като Кренидас бил намерил мините и започнал тяхната експлоатация. Диодор добавя, че те оттогава всяка година давали по хиляда таланта злато, а дори и много повече. (с. 133).
Преди да напуснем Сидерокапса, ние се възкачихме на върха на най-високата съседна планина. Ние видяхме съвсем ясно остров Лемнос и Светогорския полуостров, които са в Средиземно море. После, като се обърнахме към вътрешността на македонската земя, видяхме една неравна и планинска земя, която се простира толкова далече, колкото може да ни види окото. Освен това видяхме две езера, които отстоят на по-малко от	Преди да напуснем Сидерокапса, ние се възкачихме на върха на най-високата съседна планина и видяхме съвсем ясно остров Лемнос и Света гора, които са в Средиземно море. После, като погледнахме към вътрешността на македонската земя, видяхме една неравна и планинска земя, която се простира толкова далече, колкото може да види окото. Ние видяхме още две езера, които отстоят на по-малко от половин

половин ден отгук. Освен това можеше лесно да се различи областта на мините, виждаха се добре комините на всички пещи, които са пръснати тук и там в тази планинска местност, както на източния, така и на западния склон. А после съгледахме и двата бряга на Света гора от страната, гдето тя приляга към Македония, и ни се струваше, като я гледахме от толкова далече, че разстоянието между двата бряга е малко, а като бяхме там установихме, че то не е по-малко от четвърт левга. (с. 72).

ден отгук. Освен това можеше лесно да се различи областта на мините, комините и всичките пещи, които са пръснати тук-там в гореканите планини, както от изток, тъй и от запад. А после ние видяхме двата бряга на Света гора от страната, гдето тя приляга към Македония, и ни се струва като я (Света гора бел. м. В. Н.) гледаме отдалеч, че разстоянието между двата бряга е малко, но като бяхме там, установихме, че то е повече от половината на една четвъртина левга. (с. 148–149)

Текстът в лявата колона е взет само от една страница от статията на Николаев. Могат да се намерят още много явни различия в двата текста. При това, според Николаев, и за пълното издание той отново ползва парижката публикация на Белон от 1555 г. Ясно се забелязва, че по-късният превод е и по-добър в стилистично отношение. В него преобладават по-къси и по-ясни изречения. Направени са някои необходими допълнения в скоби.

Различията в преводите могат да бъдат обяснени по два начина. Възможно е първоначалният превод впоследствие да е редактиран от самия Николаев или от някой друг. Другата възможност е двата превода да са дело на различни преводачи. Частта от Белон, която се преразказва в статията от 1952 г. – откъса за мините в Сидерокапса – се намира някъде около средата на *Наблюденията...* Тя безспорно е най-интересната част от целия пътепис и с най-голямо значение за българската история. Възможно е след провала си на изборите за член-кореспондент през 1951 г. Николаев да е "възложил" превода на Белон на някой компетентен специалист. Поредното му явяване на такъв конкурс е трябвало да бъде подкрепено с допълнителна, и то безспорна по качествата си научна продукция. В същото време той е достатъчно съобразителен, за да направи поне донякъде видим процеса на своето научно "развитие". Затова е било необходимо да се извести публично за готвения превод. В началото на 1952 г., когато излиза статията в сп. "Природа", дори да е бил започнат сериозния превод, той не е бил стигнал до частта за Сидерокапса. За нуждите на статията откъсите вероятно са преведени от самия Николаев – или от същото старофренско издание от 1555 г., или от издание на съвременен френски език. През 1953 г. "истинският" – професионален превод – е вече готов (твърде навреме за новия конкурс за мястото на член-кореспондент на БАН от 1954 г.) и издаден много бързо. Естествено той се различава от превода на откъсите от 1952 г.

Личното ми предпочитание натежава по посока на втората възможност. Разликите в двата превода са повече, отколкото биха могли да се появят при една

рутинна редакция. Освен това, предишното творчество на Николаев не го характеризира като изследовател с подчертана самокритичност към собственото творчество. Единствено такъв автор би подложил на основна редакция собствения си (отпреди една година!) превод.

Свидетелство за съмненията на българската професионална историческа колегия в обстоятелството, че именно Николаев е преводач на Пиер Белон е системното цитиране в продължение на десетилетия на пълното издание без името на преводача⁵⁶. Разбира се, това може и да е следствие и на официалното негативно отношение към един емигрант.

Ако приемем за по-вероятна втората възможност, засега не може да се предположи кой е истинският преводач. Евентуално това може да е Борислав Примов; според спомените на Хаджиниколов, Николаев при подготовката на своите издания е получавал "помощ" и от Примов⁵⁷. Точно през 1953 г. той е отстранен от Софийския университет и малко по-късно започва работа в Института по българска история при БАН⁵⁸. Възможно е и за неговото назначаване да е съдействал Николаев, с което и да се е отплатил за "творческата помощ". Междувременно отношенията между Дуйчев и Николаев са се били влошили значително⁵⁹, така че в този случай едва ли се е осъществило повторение на случилото се с превода на дьо Вилардуен.

През 1954 г. излиза от печат една от основните книги на Николаев, свързана с въпросите на изворознанието – неговия албум с водните знаци на Османската империя⁶⁰. Той е публикуван в изключително малък тираж – по 130 екземпляра на български и руски език и 160 на английски. Издаването на книгата и на чужди езици маркира амбицията на Николаев да заеме позиции и в международните научни среди. Предвиждан е и втори том, в който да се направи точна датировка на документите, съобразно водните знаци на хартията и да се даде кратка анотация на съдържанието им. Твърденията на Николаев във въведението към албума гъмжат от противоречия по отношение на въпроса, кои са всъщност реалните му автори. От една страна, той твърди, че водните знаци са събирани от него в документалните сбирки на Народната библиотека и Рилския манастир. Как конкретно е станало това при положение, че той не владее османотурски език, не е пояснено. Постепенно в уводните думи са споменати хората, които са извършили същинската работа – Васил Шанов, Димитър Шалев, Никола Попов, Ашер Хананел, Ели Ешкенази. Освен тях в техническата работа около създаването на албума са въвлечени Константин Размов, Борис Николов, Юри Михайлов, Николай Коледаров, Любен Малев. При създаването на книгата съдействие са оказали и унгарските турколози Дюла Немет и Лайош Фекете.

При един внимателен прочит на предговора става ясно, че пред нас е колективен труд. Не е ясно точно каква работа е свършил самия "автор" Николаев. Съвременните специалисти са категорични, че изданието "не може да претендира за високи научни качества"⁶¹. И това е така, защото нивото на албума отразява научните качества на същинските му създатели – непрофесионални ориенталисти.

Според Димитър Косев *"Водните знаци..."* е написана по "предприемачески начин". Николаев дал на едни от своите помощници да превеждат турските документи, на други – да копират знаците, след това само събрал вече готовия материал и написал предговор⁶².

Към края на 1957 г. в "Исторически преглед" излиза напълно отрицателна рецензия за тази книга на Николаев, писана от Борис Недков. Не бива да се подценява обстоятелството, че тя е публикувана след уволнението и бягството на Николаев – книгата на списанието е подписана за печат на 21 септември 1957 г. В този смисъл рецензията подкрепя и с аргументи от научно естество негативната кампания във връзка с бягството му. Въпреки режисирания характер на появата на рецензията именно в този момент (три години след излизането на книгата на Николаев) критиките на Недков са основателни. Те са съсредоточени в няколко направления: Николаев не знае османотурски език; съдържанието на книгата не съответства на заявеното заглавие; теоретичната част във увода е изцяло плагиатска – преписано е от Лабар и Бабингер; Николаев грубо фалшифицира някои италиански водни знаци, като ги обявява за турски. Във връзка с авторството на книгата Недков прави следната справедлива бележка: "Чертожници копирали водните знаци, турколози превели турските документи, а само срещу един компилативен предговор от 12 стр. и няколко страници описателни бележки под заглавието на двумомно съчинение се поставя за автор името проф. Всеволод Николаев <...>."⁶³

Като продължение на заниманията на Николаев с текста на Пиер Белон може да се разглежда и една негова монография от същата 1954 г.⁶⁴ В нея той преповтаря част от коментарите си върху написаното от французина. Основната част от книгата обаче представлява подборка от османски документи за рударството – най-вече законодателството по тези проблеми на султан Сюлейман Великолепни – и скромнен коментар върху тях. Оригиналните документи се намират в Ориенталския отдел на Народната библиотека, където Николаев ги бил "издирил". Разбира се, "издирил" се налага да бъде поставено в кавички, тъй като – осмелявам се да се повторя – е невъзможно един изследовател, който не знае османотурски език да открие в огромния масив от документи в Ориенталския отдел точно тези, които са му необходими. Преводите отново са на Васил Шанов и Никола Попов; използвани са и отделни документи, преведени от Ашер Хананел и Ели Ешкенази. В тази книга пренебрежението на Николаев към основни принципи в научната работа достига своя връх – той публикува в своя книга преводи на важни исторически документи, направени от други изследователи (и явно издирени от тях), открито признава този факт и в същото време заявява публично претенцията си, че всичко това е негова заслуга. Арогантността на Николаев в този случай и в случая с албума с водните знаци на Османската империя вероятно подготвя в някаква степен уволнението му от БАН.

БЕЛЕЖКИ

¹ Биографичните бележки за Николаев са написани изключително по документи, съхранявани в Архива на МВР. Неговата биография и книгите, свързани с името му, представляват особен интерес за проучване процесите в развитието на българската историческа наука в края на 40-те и началото на 50-те години на ХХ в. Във връзка с това, Николаев е обект на студия, която ще бъде публикувана отделно.

² **Димитров, Ал.** За Пловдивския френски колеж. Недъзи в чуждите училища у нас. – ДК. Кн. 48-49. С., 1932, с. 127; 129.

³ АМВР, II – сл. дело 3646, л. 15.

⁴ АМВР, II – сл. дело 3646, л. 32.

⁵ АМВР, III раз. 2673, т. VIII, л. 157.

⁶ АМВР, III ВЕ-883, л. 267.

⁷ **Любенова, Л.** Непубликувана "История на България" от Михаил Попруженко (1866–1944). – Родина, 1997, кн. 1-2, с. 253.

⁸ В предговора на книгата си *"Потеклото на Асеневци и етническият характер на основаната от тях държава"*, издадена в София през 1944 г., Николаев изрично подчертава, че Попруженко му бил "учител и приятел", който искал да напише предговор към книгата, но смъртта му попречила (Попруженко умира на 29 март 1944 г.). Вж. подобни твърдения и в **Николаев, Вс.** Славянобългарският фактор в християнизацията на Киевска Русия. С., 1949, с. 13.

⁹ **Любенова, Л.** Руски учени-хуманитаристи в България между двете световни войни. – Славянска филология. Т. 21. С., 1993, с. 354.

¹⁰ **Николаев, Вс.** Потеклото на Асеневци ..., с. 5.

¹¹ *Пак там*, 36-37.

¹² **Попруженко, М. Г.** Синодик царя Борила. С., 1928, с. 77.

¹³ **Николаев, Вс.** Обсъждане на макета за първия том на научнопопулярната история на България. – ИИБИ. Т. V. С., 1954, 469–473.

¹⁴ **Хаджиниколов, В.** Начални години на Института по история. – ИПр, 1997, кн. 4, с. 139.

¹⁵ Определението "дядо" е характерен за българския патриархален изговор и психологически нагласи начин да се изрази почит и уважение. Да си припомним "дядо" Вазов, "дядо" Славейков и "дядо" Благоев.

¹⁶ НА-БАН, ф. 58к (Михаил Арнаудов), оп. 1, а. е. 990, л. 1–2.

¹⁷ **Nicolaev, Vs.** Dov'e la tomba di Pietro Parcevic. – Bulgaria. 1. Roma, 1943, 25–32.

¹⁸ **Бакалски, Ф.** Намерен е гроба на Петър Парчевич. – Истина, бр. 894 от 13 май 1942.

¹⁹ **Петканов, Ив.** Нови данни за живота и делото на Петър Парчевич. – ИБИБД. Кн. 34, С., 1982, с. 67.

²⁰ Гробът на Петър Парчевич. Разкопките на проф. Всеволод Николаев в римската църква "Сант Андреа Делле Фратте". – Истина, бр. 935 от 17 март 1943.

²¹ **Цветков, Ж.** Разпятието. Съдебната разправа с дейци на католическата църква в България 1952 г. С., 1994, с. 35.

²² НА-БАН, ф. 145к (Димитър Дечев), оп. 1, а. е. 127, л. 8.

²³ Потеклото на Асеневци и етническият характер на основаната от тях държава. С., 1944; Паметник ахеменидското (персидското) владичество в Европе: Мадарският всадник –

царь Дарий I Гистасп. – *Byzantinoslavica*. 1949, № 1; Славянобългарският фактор в християнизацията на Киевска Русия. С., 1949; Един феодален институт от XI в. в нашите земи със специално предназначение. Манастирът на Григорий Бакуриани (Пакуриан) – средище на византийски прозелитизъм между пловдивските армено-павликяни. – ИИБИ. Т. I–II, С., 1951, 99–189; Съдбата на типика-устав на Григорий Бакуриани (Пакуриан) и на неговото грузинско копие от Софийската народна библиотека. – Пак там, 266–297; Феодални отношения в покорената от Византия България, отразени в писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ Български. С., 1951.

²⁴Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: завладяването на Цариград. С., 1947; Един брат на султан Селим III за Лютичкия (Ортакоьйския) митрополит Григорий от 1796 г. – ИИБИ. Т. III–IV, С., 1951, 411–425; Наблюдения на множество редки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други чужди страни от Пиер Белон дьо Ман. С., 1953; Водните знаци на Отоманската империя. Т. I. Водните знаци на хартията на средновековните документи от български архивохранилища. С., 1954; Характерът на минните предприятия и режимът на рударския труд в нашите земи през XVI, XVII, и XVIII в. С., 1954; Едно неизвестно просително послание на Бачковския манастир до свободните християнски народи от началото на XVIII в. – ИИБИ. Т. VI. С., 1956, 527–544.

²⁵ АМВР, II – сл. дело 3646, л. 165.

²⁶ АМВР, II – сл. дело 3646, л. 166.

²⁷ АМВР, II – сл. дело 3646, л. 15.

²⁸ АМВР, II – сл. дело 3646, л. 190.

²⁹ Николаев, В. Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: завладяването на Цариград. С., 1947.

³⁰ Пак там, с. XII.

³¹ Примов, Б. Върху някои въпроси от общата и българската средновековна история във връзка с Четвъртия кръстоносен поход. – ИИБИ. Т. III–IV. С., 1951, 427–440.

³² АМВР, III ВЕ-883, л. 249; II – сл. дело 3646, л. 173.

³³ Примов, Б. Жофруа дьо Вилардуен, Четвъртият кръстоносен поход и България. – *ГСУ-ИФФ*. Т. XLV за 1948–1949. Кн. 2. История. С., 1949, 1–145.

³⁴ Съдът над историците. Българската историческа наука. Документи и дискусии 1944–1950. Съст. Вера Мутафчиева, Весела Чичовска и др. С., 1995, с. 34.

³⁵ Хаджиниколов, В. Начални години ..., с. 151.

³⁶ Даскалов, Г. Българите в Егейска Македония – мит или реалност. Историко-демографско изследване (1900–1990). С., 1996, с. 232.

³⁷ Гюзелев, В. Ученият и човекът Иван Дуйчев. – В: Дуйчев, Ив. Лекции по архивистика. С., 1993, с. 11.

³⁸ Божилков, Ив. Предговор. – В: Дуйчев, Ив. Избрани произведения. Т. I. Византия и славянския свят. С., 1998, с. 11.

³⁹ Споменатото обществено движение в България не е цялостно изследвано. Има само частични публикации. Вж. Нойков, Н. М. Учението на Лев Н. Толстой за отказа от военна служба. – Демократически преглед, 1912/13, кн. 1, 20–44; Гиргинов, Т. Историческият развой на съвременна България от Възраждането до Балканската война 1912 г. Кн. II. Културен развой. – ВИСБ. Кн. 20–21. С., 1935, 273–276.

⁴⁰ Гюзелев, В. Ученият..., с. 7.

⁴¹ ЦВА, ф. 012 (Ив. Кр. Стойчев), оп. 1, а. е. 175, л. 431.

⁴² Любенова, Л. Петър Ников. Жизнен път и научно дело. С., 1986, с. 28.

⁴³ Свидетелство за това са положителните отзиви на Дуйчев за някои от произведенията на Ников от онова време – напр. написаното по повод на брошурата "Второ българско царство 1186–1396". Вж. Просвета, 1937/1938, с. 506.

⁴⁴ Любенова, Л. Петър Ников ..., с. 38.

⁴⁵ Тъпкова-Займова, В. Началото. – ИПр, 1998, кн. 1-2, с. 53.

⁴⁶ Гюзелев, В. Ученият ..., с. 11.

⁴⁷ АМВР, III ВЕ-883, л. 15.

⁴⁸ Съдът над историците ..., с. 342.

⁴⁹ НБКМ-БИА, ф. 627 (Никола Михов), оп. 1, а. е. 406, л. 4–10.

⁵⁰ АМВР, II – сл. дело 3646, л. 95.

⁵¹ Николаев, Вс. Един брат на султан Селим III за Лютичкия (Ортакойския) митрополит Григорий от 1796 г. – ИИБИ. Т. III-IV. С., 1951, 411–425.

⁵² Миятев, П. Един брат на..., – ИИБИ. Т. V. С., 1954, 405–408. Кабрда, Й. Бележки върху статията на Вс. Николаев ..., – ИИБИ. Т. VII. С., 1957, 440–446.

⁵³ Филов, Б. Пътуването на Пиер Белон в Южна Македония и Тракия. – Сборник в чест на Анастас Иширков по случай 35-годишната му професорска дейност. С., 1933, 359–364.

⁵⁴ Николаев, Вс. Френският пътешественик Пиер Белон за едно минно предприятие в Егейска Македония през 1547 г. – Природа, 1952, кн. 1, 70–80; Големи минни предприятия с български работници в Европейска Турция през XVI век. [в едно книжно тяло със съчинението на Георгиев, Г. К. "Железодобивната индустрия в Мървашко (Планината Алиботуш и съседните ѝ планини)" под общото заглавие "Рударството в Югозападна България и Югоизточна Македония" С., 1953]; Наблюдения на множество редки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други чужди страни от Пиер Белон дю Ман. С., 1953.

⁵⁵ Андреев, Ст. и Елена Грозданова. Из историята на рударството и металургията в българските земи през XV–XIX век. С., 1993, с. 10. За да бъде коректен, трябва да отбележа, че след като наричат съчинението на Николаев "изследване", авторите много точно посочват неговите слабости.

⁵⁶ Коледаров, П. Народностният състав на Драмско до средата на XIX в. – ИИИ. Т. X. С., 1962, с. 154, бел. 49; с. 167, бел. 104; Йонов, М. Европа отново открива българите. Българите и българските земи през погледа на чужди пътешественици XV–XVIII в. С., 1980, с. 14; с. 23; с. 204, бел. 37.

⁵⁷ Хаджиниколов, В. Начални години ..., 136–137.

⁵⁸ Чолов, П. Български историци. Биографично-библиографски справочник. С., 1999, с. 238.

⁵⁹ Тъпкова-Займова, В. Началото ..., с. 54.

⁶⁰ Николаев, Вс. Водните знаци на Отоманската империя. Т. 1. Водните знаци на хартията на средновековните документи от български архивохранилища. С., 1954.

⁶¹ Андреев, Ст. За датировката на подробните османски регистри (муфасал дефтерите) от XV–XVI век. – ИПр, 1992, № 1–2, с. 157.

⁶² АМВР, II – сл. дело 3646, л. 32.

⁶³ Недков, Б. Рецензия за Николаев, Вс. Водните знаци на ..., – ИПр, 1957, № 4, с. 105.

⁶⁴ Николаев, Вс. Характерът на минните предприятия и режимът на рударския труд в нашите земи през XVI, XVII, и XVIII в. С., 1954.